

El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca

MARGALIDA BERNAT I ROCA
JAUME SERRA I BARCELÓ

Resulta curiós que, malgrat l'empenta turística que s'ha volgut donar a la fabricació artesanal de vidre a Mallorca, siguin pràcticament inexistents els estudis sobre la seva fabricació a l'illa¹. En bona part, una possible explicació d'aquesta fet es podria cercar en què els vidriers a Mallorca no formaren cap tipus del Col·legi ni confraria professional, vivint sempre a remolc de les grans obres eclesiàstiques com la Seu o íntimament lligats amb els interessos de nobles i mercaders, de tal manera que la poca documentació que generaren es troba dispersa a multitud d'indrets.

Totes les notícies sobre el vidre a Mallorca abans de la conquesta catalana de 1229 provenen de l'àmbit de l'arqueologia i, pel moment, cap dels materials recuperats permet suposar una fabricació illenca en època andalusina. Ningú dubta que els vidres d'època cristiana conservats tenen unes clares influències orientals, però aquest fet també es dona amb el vidre català, de tal manera que no es pot inferir, a partir de les peces conservades, una producció autòctona en el període islàmic².

Amb tot, el vidre arqueològic medieval conservat a Mallorca es compon d'un curt nombre d'exemplars que no permeten encara cap generalització³. Es per aquest motiu que, malgrat tenir empreses prou antigues que segueixen fabricant vidre amb tècniques arcàiques, cobren la seva importància els restes conservats dels que ens ocuparem.

¹ A més d'alguns documents apareguts al B.S.A.L. els estudis propis sobre aquest tema són: ALDEGUER GORDIOLA; D. *Artesania del vidrio en Mallorca* Palma (1949) (ALDEGUER GORDIOLA; D) *Arte del vidrio en Mallorca. Los Gordiola. El Museu del Vidrio de Algaida. Mallorca*. Vidrieras Gordiola. Palma de Mallorca, 1991. SANCHIS GUARNER; M. *El arte del vidrio en Mallorca* Panorama Balear, nº 16, 1952. LLABRES RAMIS, J., VALLESPÍR SOLER, J. *Els nostres Arts i Oficis d'antany*, V *Estudis Monogràfics del Museu de La Porciúncula*. Ciutat de Mallorca, 1984, pp. 347-361.

² SANCHIS GUARNER Op. Cit. p.2.

³ ARRIBAS, A., TARRADELL, M., WOODS, D.E. *Pollentia I: Excavaciones en Sa Portella. Alcúdia (Mallorca)*. Ministerio de Educación y Ciencia. Dirección General de Bellas Artes. Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas. Excavaciones Arqueológicas en España, nº 75. Madrid, 1973, pp. 26-31.

EL FORN DE VIDRE DEL CARRER DE CAN BURGOS

Les actuals restes del forn de vidre del Carrer de Can Burgos es troben situades a un espai comprés entre els Carrers de Can Perpinyà, Can Burgos i Missió (Veure Plànol 1). Es localitza, per tant, en una zona perifèrica de la ciutat antiga i molt condicionada per l'espai físic. Aquest ve determinat pel fort pendent del terreny, que arriba als 6 m. entre la part superior del Carrer de Can Perpinyà i el Carrer de la Missió, per una part, i, en el seu moment, per la presència de la Sèquia de La Vila⁴.

Per les notícies que es tenen, en època musulmana, aquesta fou una zona predominantment d'horts i jardins, que segurament obligaren a aterressar l'espai de la Costa dels Olms⁵. Malgrat això, per aquests indrets hi ha prou restes de ceràmica andalusina tant en context de pous negres, com en jaciments més oberts per poder parlar d'un cert índex d'ocupació⁶. De fet, entre la ceràmica que s'ha replegat en el solar s'ha trobat un petit fragment de vora de guerra amb decoració d'almangre, junt amb altres restes ceràmics, amb una cronologia probable del s.XI⁷.

Arran de la conquesta cristiana, aquest espai urbà fou concedit als homes de Barcelona, havent-se donat al s.XIV el topònim de *Carrer de la Partida de Barcelona* per l'actual Carrer de la Missió⁸. Es sap poc sobre la seva evolució

TRIAS, M. *Notícia preliminar del jaciment islàmic de la Cova dels Amagatalls*. Quaderns de Ca La Gran Cristiana, nº 1. Museo de Mallorca, 1982. (p.6) i fig. 12.

⁴ FONTANALS JAUMA, R. *Un plànol de la Sèquia de la Vila del s.XIV (Ciutat de Mallorca)*. Quaderns de Ca La Gran Cristiana, nº5 - Museu de Mallorca, 1984. p. 50-52.

⁵ ROSSELLO-BORDOY, G. "Algunes notes sobre toponímia de Mallorca i Menorca" in *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*. Conselleria d'Educació i Cultura - Palma de Mallorca, 1986. L'autor defensa l'origen de *Sena*, documentat des de la Conquesta, en relació a l'àrab *snd* (costa).

ROSSELLO-BORDOY, G. *Excavaciones Arqueológicas en Palma de Mallorca. Sondeos en el Casco Antiguo. Trabajos del Museo de Mallorca*, nº45 (1987).

Amb tot, la zona no es trobava desprovista de cases i altres edificacions:

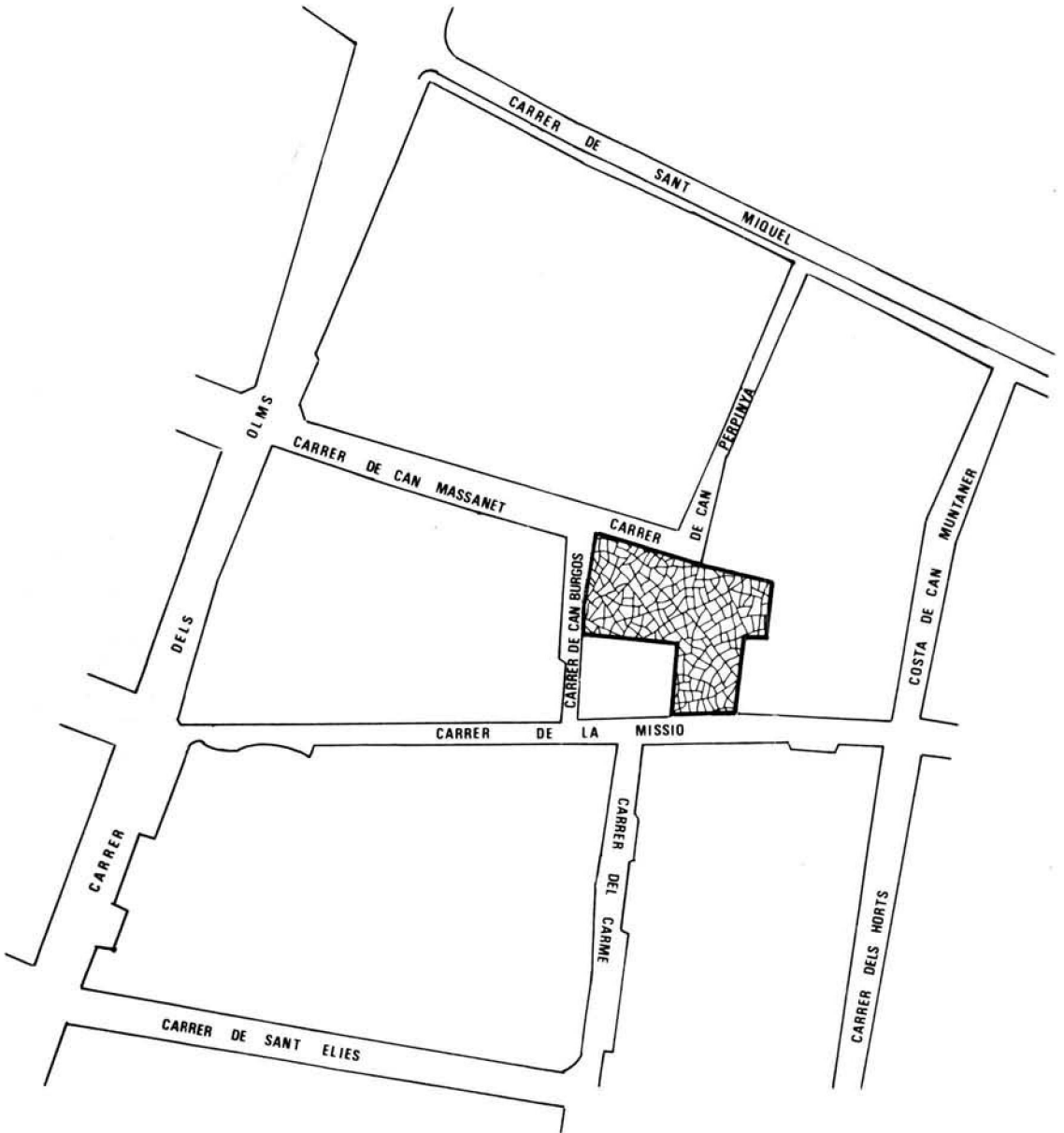
SOTO COMPANYY, R. *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear - Palma de Mallorca, 1984. p. 195-196 (f. 78v-79r).

VICH Y SALOM, J., MUNTANER Y BUJOSA, J. *Documenta Regni Majoricarum (Miscelánea)*. Imprenta Amengual y Muntaner - Palma de Mallorca, 1945 p.9: 1.230, 22 setiembre. *El Rey D. Jaime hace donación de una calle en la Ciudad de Mallorca, junto a la Puerta de Alcofol, a los hombres de Lérida, la cual linda por una parte con el camino público que va directo al Portal del Barranco, y por la otra con el camino llamado de los huertos. Las casas de dicha calle lindan por la parte posterior con casas de la porción de los hombres de Barcelona.*

⁶ ROSSELLO-BORDOY *Excavaciones arqueológicas...* pp. 56-58.

⁷ ROSSELLO-BORDOY, G. *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*. Diputación Provincial de Baleares/Instituto de Estudio Baleáricos-Palma de Mallorca, 1978. pp.29-39.

⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico V*. Ajuntament de Palma - 1988., pp. 24-25. - Confer n.5.

E: 1/1.000

Plànol 1: Localització del solar.

general, emperò sí que es coneixen bona part dels condicionants que poden haver-la determinada. Per una part, la Sèquia de la Vila concentrava instal·lacions de caire industrial al seus voltants⁹; d'altra, actuà com a zona de reserva urbana pel creixement de Ciutat¹⁰.

A 1624 encara es troba en franca expansió constructiva¹¹. En aquestes condicions és lògic que un forn de vidre fos ubicat en ella. A través de la Porta Pintada podia rebre llenya i altre matèries primes, disposant a la vora d'un mercat ben actiu a la pròpia porta.

Les mostres ceràmiques arreplegades en els talls produïts per les pales excavadores, que buidaren i rebaixaren el solar, donen un període cronològic molt ampli: des del s.XI fins pràcticament avui en dia. La ceràmica no apareix sovint rodada, ni el talls existents presenten indicis significatius de terra d'horta, a no ésser en els estrats superiors corresponents a les zones del jardí que existia fins fa poc. De fet, tot fa suposar que bona part del jaciment està integrat per un reblit més o manco homogeni. D'altra banda, alguns restes de paradament amb intrusions de ceràmica del s.XV demostren que aquest espai es trobava ja ocupat per construccions.

Com s'ha dit, el jaciment l'ocupa un conjunt de dos solars amb sortida al Carrer de Burgos, per una part, i al Carrer de la Missió, per l'altre¹². Té, per tant, una forma de L. invertida. Es sap que a les darreries del s.XIX, a la banda del Carrer de Can Perpinyà hi hagué una bugaderia¹³ i que en els darrers temps hi havia un xalet d'estil regionalista. Els edificis del costat del Carrer de la Missió amenaçaven ruïna, per la qual cosa s'entrà amb una pala excavadora que buidà fins una fondària aproximada de 4 m. respecte al nivell del Carrer de Can Burgos (Fot. 1)

⁹ PINYA FORTEZA, B. *Monasterio de Religiosas de Santa Margarita*. Ed. Mallorquina de Francisco Pons. Biblioteca Balear, Vol. XXV - Palma de Mallorca, 1953, p. 24: En època islàmica i vora la Bab al-Kahl (posterior Porta de Santa Margalida) s'hi ubicava una saboneria.

ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-toponímico / IV*. Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1989. A l'extrem inferior del Carrer dels Olms s'hi localitzava el molí fariner anomenat Molinet del Porta de Jesús, un molí draper (p.261).

BERNAT I ROCA, M. *Els "III mesters de la llana": Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers a Ciutat de Mallorca (s.XIV-XVII)*. Tom I (Tesi Doctoral inèdita) - Facultat de Filosofia i Lletres de l'U.I.B. Febrer, 1992. f. Entre els anys 1625 i 1652 es detecta la presència d'un tints prop del Convent de Santa Margalida.

¹⁰ BARCELO CRESPI, M^a "Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)" in *B.S.A.L.* n^o44 (1988), pp. 195-197.

¹¹ DELGADO ALEMANY, P.P. *Algunos aspectos económicos de la Parròquia de San Miguel en 1624* (inèdit), f. 8-9.

¹² Degut a la manca de permís per fer una prospecció en regla, no s'ha elaborat una planimetria exhaustiva i les mostres ceràmiques replegades (ingressades en el Museu de Mallorca) es recolliren en superfície o en els talls.

¹³ A.R.M. - Diputació 1.253 - f. CIIv. Aquest tipus d'instal·lació no era nova, tota vegada que al Cadastre de 1685, a Illa de Bernat Constestí, metge, que correspon a la que es tracta hi havia algorfa, rentadors i triquets de Caterina Quetglas, valorats en 600 L.

Per les descripcions de forns de vidre antics a l'abast¹⁴, es sab que les instal·lacions es solien construir a naus extenses i altes, per tal de retornar els incendis. Els forats de bastiment per les bigues que es conserven a la paret mitjanera amb el jardí de Can Contestí (Fot. 2) permeten suposar un anterior edifici de certa altura. Hi ha indicis suficients que permeten situar el nucli de l'obra en el solar de l'antic xalet. Aquest fet vendria corroborat pels elements conservats encara en aquest tall del jaciment.

A la part aferrada a la paret mitjanera amb Can Contestí existeix una construcció de volta de canó identificable com a un aljub (nº1), en part excavat a la roca i que es troba en el nivell de l'antic jardí. Les parets d'aquesta construcció, que entra dins del solar veïnat, conserven restes de la seva reutilització. A l'aljub li falta una paret frontal, essent l'altra la crosta quaternària de la roca-mare, fet que li dona aspecte de cova. En el fons, s'hi destria un pou de ventilació d'uns 40 cms. de diàmetre, i s'intueix la presència d'un altra cavitat inferior a través d'un forat a la roca-mare, cosa que fa relacionar-lo amb un sistema hidràulic relativament complex i vinculat amb la Sèquia de La Vila. Les parets de l'aljub mostren un revestiment impermeabilitzant d'almagre i restes de la seva reutilització posterior en forma de copinyes marines i rocalla¹⁵. En els seus voltants (veure Plànol 2), s'hi troben una sèrie d'elements: una cisterna (nº2), quatre forns (nº 3, 4, 5 i 6) i una bosada de cendres (nº7).

Dels forns, sols un és clarament identificable¹⁶, ja que les pales excavadores el tallaren per la mitat (forn nº3). Es troba enterrat aproximadament a 2'5 m. de l'antic nivell de jardí. Es tractava d'una construcció periforme, feta amb petits blocs de pedra, lligats amb argamassa i acabada amb una obertura superior que s'ha de considerar el fúnebre. Tota

¹⁴ PEREZ BUENO, L. *Vidrios y vidrieras*. Ed. Alberto Martín - Barcelona 1942 pp. 38-45. Descriu un forn romà estudiat arqueològicament i que és semblant a les instal·lacions medievals conegudes.

KLEIN, D., LLOYD, W. [Ed.] *The History of Glass*. Thames and Hudson - London, 1977, p. 46. La descripció documental més antiga que es té d'un forn de vidre, la dona Teòfil al s.XII.

ALCOVER, A. M^o, MOLL, F. de B *Diccionari Català-Valencià-Balear/10* Ed. Moll - Palma de Mallorca, 1977, pp. 796-798. Presenta la descripció d'un forn de Manresa de l'any 1922.

LLABRES RAMIS, J., VALLESPER SOLER, J. *Els nostres Arts i Oficis d'antany / V* Estudis Monogràfics del Museu de la Porciúncula - Ciutat de Mallorca, 1984, pp. 347-361.

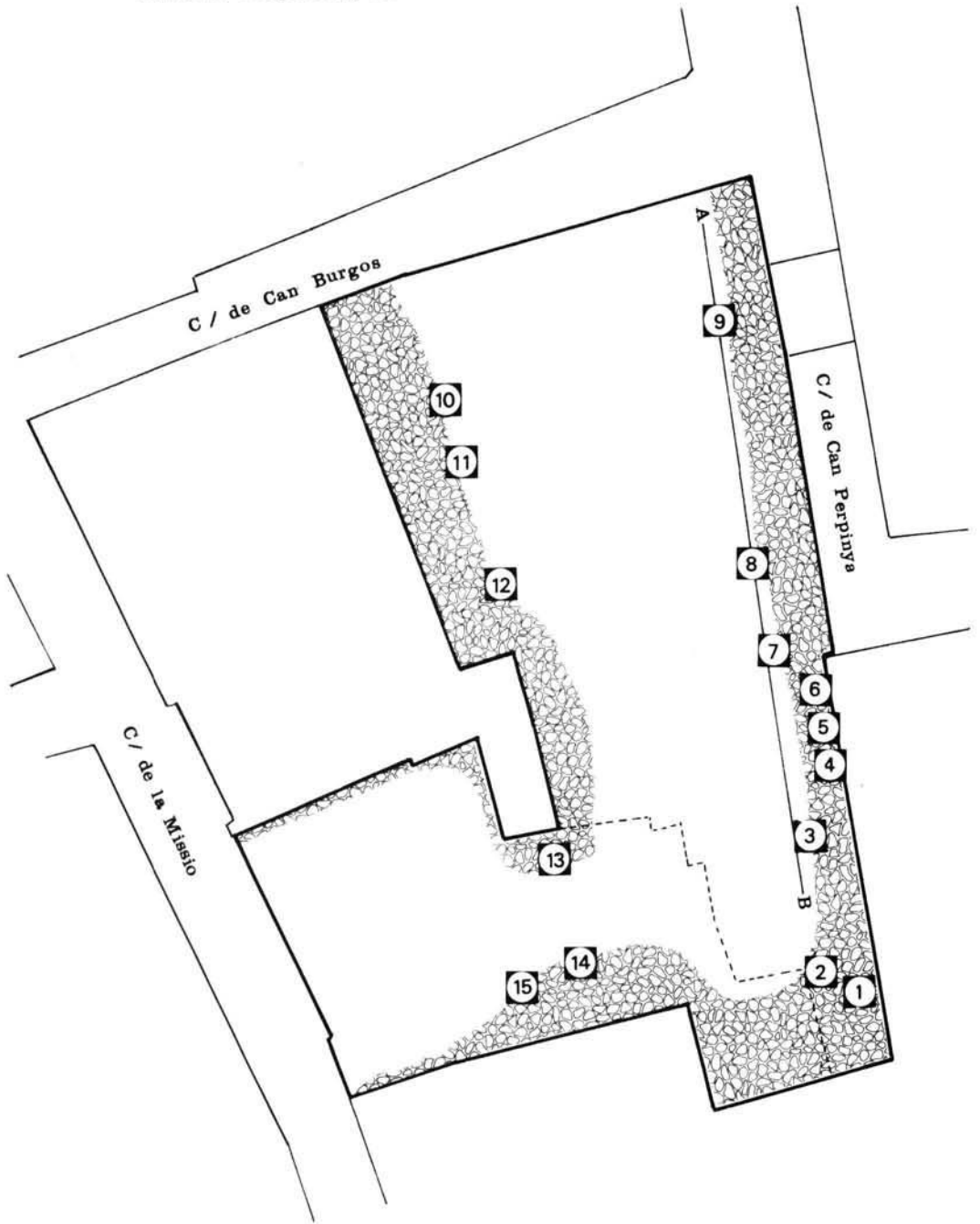
GONZALEZ PEÑA; M.L. *Vidrios españoles*. Editorial Nacional. Artes del tiempo y del espacio. Madrid, 1984, pp. 33-39.

¹⁵ LAMALFA DÍAZ, C. "Un modelo de captación de aguas: el algibe rupestre" in *I Coloquio de Historia y Medio Físico: El Agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*. Instituto de Almerienses de la Diputación de Almería. Colección Actas, nº4 - Almería, 1989, pp. 799-814.

CARBONERO GAMUNDI, M^o A. *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Consell Insular de Mallorca - Palma de Mallorca, 1992, pp. 64-82.

¹⁶ Degut als dubtes d'identificació, es va recórrer a la consulta d'un antic vidrier artesà: Miquel Barceló Bosch, de 53 anys. Dia 20 de juny va visitar el jaciment i in situ confirmà la possibilitat de què els restes a l'abast poguessin correspondre a forns de vidre.

Planol 2: Croquis del solar

la part inferior fou excavada en el balastre de la crosta quaternària, de tal manera que les parts d'obra queden reduïdes a la falsa cúpula. El conjunt estava revestit d'una paret de fang i, pel que sembla, fou abandonat espressament, ja que en ell no hi ha restes de cendres ni del *morter de fondre*.

Pel seu estat actual, i sense fer una excavació sistemàtica, es fa difícil donar una descripció detallada d'aquest element. Únicament la part superior té restes de pedres, podent-se intuir un revestiment d'argila d'uns 25 cm. d'amplada. El fúnebre sols està indicat, emperò al forn nº4, on aquest és l'únic element evident, es nota perfectament la seva estructura formada per blocs de refractari. Tot i això, dels elements visibles, es dedueix que la tècnica constructiva del forn nº3 és molt més arcàica que la dels altres, ja que entre els materials d'enderrocament d'aquest no hi apareix cap resta de revestiment refractari.

El que distingeix del forn nº3 és el *bombo*, que, pel seu tamany, sols podia tenir una boca o *obrall*. La volta o *copa* és la única que conserva restes d'estructura, destriant-se, en el seu naixement, una capa exterior de marés degradat, que coincideix gairebé amb la part superior de les cendres de la bossada (nº7). No sembla probable que això fos el trespol original, ja que el forn quedaria massa baix i seria molt difícil obrar en ell. S'ha de tenir present que la resta d'aquest element sols es troba excavat en el balastre, sense que es destriï clarament un nivell de trespol. Malgrat que hi pogués haver-hi una part en el subsol per arreplegar les cendres de la combustió, no és verosímil un forn tan desproporcionat. Malhauradament, no es conserven restes del *morter de fondre*, dels *afinadors* o del *replà*, elements que donarien dades per una anàlisi més acurada.

Com s'ha dit, del forn nº4 sols es distingeix l'apertura del fúnebre, revestida de refractari, tota vegada que aquest element es troba enterrat per complet. Està gairebé aferrat a la paret mitgera amb Can Constestí, al igual que els altres forns (nº5 i 6). Formaria, per tant, una instal·lació de tres forns¹⁷, semblant, segurament, als que apareixen en D.C.V.B.¹⁸ o als antics de Can Gordiola.

La cisterna (nº2) es troba pràcticament davant l'entrada de l'aljub (nº1). D'ella sols es distingeix la seva boca quadrangular i, pel que sembla, està plena gairebé en les seves dues terceres parts d'escombraries. Tot indica que és un element modern, vinculat al jardí posterior del xalet enderrocat.

Quan a la bossada de cendres (nº7), es localitza el mateix indret i té forma també periforme, però sensiblement menor al forn (nº3). La part inferior està excavada en el balastre, mentres que el coll, reomplit de morter, està

¹⁷ GONZALEZ PEÑA Op. Cit. pp. 39: Cita com habitualment, durant l'Edat Mitjana, es treballava amb tres forns, un per *frita*, un per *fondre* i un per *recoure*.

¹⁸ ALCOVER, A. M^o, MOLL, F. de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear* / X Gràfiques Instar - Barcelona, 1975, p. 797.

en un estrat de reblit. A simple vista, les cendres no presenten cap intrusió i el seu aspecte permet reduir que foren lexiviades amb abundant aigua. En aquests moments, i sense una excavació sistemàtica, es difícil sebre si correspondria a la bugadaria o al forn de vidre, ja que aquest tipus d'elements eren comuns a ambdues instal·lacions.

La resta d'elements d'aquest tall, marcats a la secció A-B (Plànol 3) no sembla que tenguin res a veure amb els forns. La més immediata és una paret de pedra seca (nº8). No presenta cap particularitat i respon a una tipologia molt habitual a Mallorca. No es sap si es tracta d'un mur de contenció relacionat amb el safareig o restes d'una marjada. La presència d'un altre element semblant (nº15) a un nivell que tenen direccions diferents, fa més pausable aquesta segona opció¹⁹.

El darrer element d'aquesta tirada és un gran safareig (nº9) construït a partir de parets de pedra i morter de terra amb una sola de morter de calç i còdols. Tot ell es troba revestit d'un morter d'argila i calç impermeabilitzador²⁰. La seva disposició obligada a relacionar-lo amb la Sèquia de la Vila, tota vegada que a la part superior del solar, en el colze que forma el Carrer de Can Perpinyà, encara es noten restes de canalització provinents del Carrer de Sant Miquel. El safareig no es troba ple, sinó per escombreries modernes, de tal manera que no és possible la seva datació, però tot indueix a pensar que es tracta d'una instal·lació relacionada amb la bugadaria.

En el tall oposat a aquest, els elements són menys nombrosos i més difícils d'esbrinar. El marcat amb el nº10 sobre el Plànol 2 és un rost que sembla obeir a una zona poc compacta de la terra que va desambalancar a conseqüència de l'excavació d'enderrocament. Aquest desambalancament ha provocat l'aparició d'una altra bossada (nº11), no molt gran, on s'hi destrien cendres i blocs de marès degradat que, tal volta, correspondrien als restes d'un forn desmuntat, ja que el marès és semblant al que apareix a l'element nº3. Pràcticament a l'enfront de la bossada de cendres nº7 se'n destria una altra (nº12) menys compactada i molt més petita que l'anterior.

La resta d'elements no tenen a veure ja amb les instal·lacions artesanals. Es tracta de tres paradaments: un d'ells, ja indicat (nº15) és segurament un aterressament. Els marcats amb els nº13 i 14 correspondrien a un gruixat mur que combina la pedra amb el tapial. L'obra d'excavació el va xapar i obrí els seus elements, de tal manera que les inclemències climàtiques provoquen el seu ràpid enrunament, havent-hi un enderrocament dels seus elements constitutius a cada tall. En el seu interior apareixen abundants fragments de ceràmica medieval, com plats catalans de la sèrie del pi o estrella, Paterna del s.XV,...

¹⁹ CARBONERO, Mª A. "L'origen i morfologia de les terrasses de cultiu a Mallorca" in B.A.S.A.L. Tom LX (1984), pp. 91-100.

²⁰ CARBONER *L'espai de l'aigua...*, pp. 85-86

L'estat en què es troba el jaciment no permet establir pel moment, una estratigrafia precisa. Ara bé, es nota com cada tall presenta característiques pròpies. El més ben conegut és el tall A-B (plànol 3). En ell es nota una primera capa, que no sobrepassa els 10 cm., de terra de corral. Per davall d'ella hi ha un gran estrat d'uns 2 m. de potència, compost d'un reblit d'escombreries amb ceràmiques dels s.XVI, XVII i XVIII, on s'hi troba la boca de la bossada de cendres (nº7). Al davall d'aquest estrat hi ha el balastre que cal considerar com a la roca mare. Aquest fou retallat en dos llocs específics. El primer, per posar el fonament de la paret seca (nº8) i amb un gran tall a uns 2 m. abans del forn nº3.

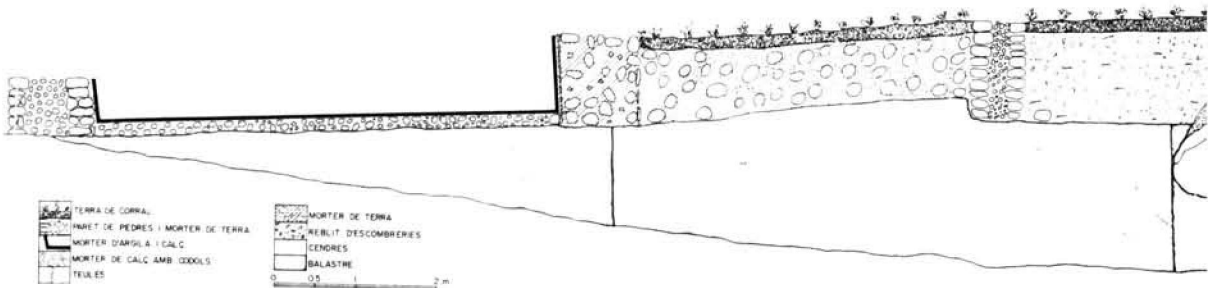
El tall oposat és més difícil d'esbrinar, ja que la pluja l'ha rentat impregnant-lo tot de cendres. Emperò, a la zona compresa entre els elements nº12 i 13 hi han aparegut abundants fragments de ceràmica, amb una certa seriació estratigràfica. Prop del nivell superficial s'hi localitzaren restes d'escudelles catalanes del s.XVII, mentres que pràcticament en superfície s'hi trobà un peu de copa (?) de vidre segurament del s.XVIII. A un metre per davall el nivell de terra vegetal hi aparegueren restes de ceràmica de cuina i de taula dels s.XIII i XIV. En conjunt, sembla que hi va haver un reblit més o manco homogeni.

És dins els elements nº 13 i 14 o vora dels mateixos on hi ha sorgit més material ceràmic. Al costat del nº14, i pràcticament a nivell de cimentació, hi aparegueren els restes de ceràmica musulmana ja indicada i a l'altre costat, dins el que ja seria solar del Carrer de la Missió, a la zona inferior de la possible terrassa, es destria un conglomerat de ceràmica d'aigua de Paterna, de parets fines, de tradició andalusi i datable a la primera mitat del s.XIII.

Els restes ceràmics arreplegats, tot i trobar-se a indrets que no presenten continuïtat, permeten esbrinar una cronologia d'ocupació que va des del s.XI a l'actualitat. En resum, es destria que per sobre la facies islàmica hi hagué un període de gran activitat que va fins el s.XV, on segurament s'aterrassà i es retallà la crosta de balastre a diferents indrets. En un moment indeterminat, es degué produir una certa obra de nivellament que correspondria als estrats on apareixen restes ceràmics dels s.XVI i XVII. Aquest fet explicaria el per què a indrets es troben estrats de dos metres de potència amb ceràmica més o manco homogènia, mentres a altres aquesta és pràcticament inexistent. En un darrer moment, es faria una altre obra de nivellament, segurament relacionable amb el pas del forn de vidre a la bugaderia, donant-se el gran reblit que apareix marcat el tall A-B (Plànol 3) per sustentar el safareig, on surten a la llum alguns restes no molt abundants de ceràmiques dels s.XVIII i XIX.

Hi ha altres elements arqueològics repartits pels talls com canonades, parets, altres possibles aterracaments,... que sols una excavació sistemàtica podrà establir.

Amb una descripció tan escueta és difícil donar una hipòtesi del jaciment. En primer lloc, s'ha de tenir en compte que les pales excavadores arrassaren elements fonamentals i no és pot ignorar que, d'existir un aterracament d'època musulmana, bona part d'aquestes hipòtesis es veurien modificades, ja

que apareixeria un àmbit de treball i emmagatzamament situat a diferents nivells, per la qual cosa l'estratigrafia no seria tan simple com la que aquí s'ha descrita.

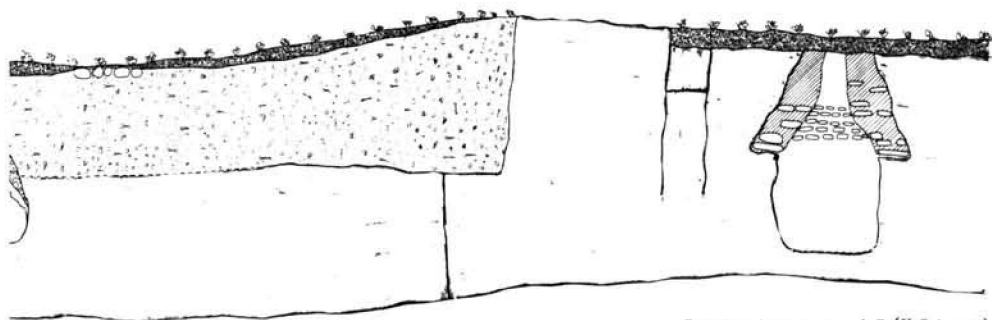
Ara bé, tot fa suposar la pre-existència d'una instal·lació manufacturera, segurament un forn de vidre, detable dels s.XIV i XV. D'ella es conservaria el forn nº3, que, en un moment indeterminat, cauria en desús. Per motius desconeguts, tal volta per nivellar tot el solar, el terreny fou reblit amb terra i cendres. El nivell corresponent al s.XIV seria aproximadament el que han baixat les excavadores. En el s.XVI, s'hi construiria una altra instal·lació semblant, que fou enterament destruïda tant per la construcció del xalet com per la buidada més recent, restant sols algunes bossades de cendra a nivell gairebé superficial. Amb posterioritat, s'hi construirien els forns nº4, 5 i 6, que perdurarien fins a principis del s.XIX, fet demostrable tant per les notícies documentals com pels pocs elements visibles, molt més moderns que els que es veuen al forn nº3.

El canvi d'utilització de l'espai, ja dins el s.XIX, i la servitud de l'aigua de la bugaderia, sensiblement diferent a la dels forns de vidre, obligaria a un nou nivellament, especialment a la zona més propera al Carrer de Can Burgos.

S'ha de destacar que no s'ha descobert en cap moment ni escòria de vidre ni restes de la producció. Aquest fet es podria explicar per l'abandonament del forn nº3 i la manca d'un estudi en profunditat dels més moderns. D'altra banda, s'ha de recordar que la manca de matèries primes a Mallorca obliga a què tant les escòries com els restes de fabricació s'utilitzin i reaprofitin moltes vegades, de tal manera que no sol esser habitual la presència d'aglomeracions de deixalles com és el cas dels testars de les gerrerries.

Aquest conjunt d'hipòtesi vendria corroborat, en part, per la localització de diferents vidriers a Ciutat de Mallorca entre els s.XIV i XVI. Segons el Morabatí de la Parròquia de Sant Miquel de 1390, el vidrier Francesc Bertran vivia a l'Illa de Santa Margalida fins a la Porta Plegadissa²¹. Dels cinc vidriers coneguts a la Talla de 1478, tres també residien en els mateixos indrets: En

²¹ CABANES PECOURT, M^o D. "El morabatí de 1390 en la Parroquia de San Miguel" in B.I.E.B. nº28 (Març, 1988). p. 80.

Plano 3: Alçat del tall A-B (N. Soberats)

Garau a l'Illa de Santa Margalida, la número 202, mentres que Antoni Xetart i Antoni Sala ho feien a la número 203²². D'igual manera, dels sis vidriers implicats a Les Germanies, cinc vivien a l'Illa del Carme i un a la del Bordell²³, ambdues molt properes.

L'esmentada illeta número 203 de Talla de 1478 era coneguda amb el nom de'n Sales, vidrier, el mateix amb què ho era a 1449, moment en què es sap que hi residia la muller de Pere Sala, vidrier²⁴.

El cas dels Sales és remarcable, tota vegada que apareix com a una dinastia de vidriers durant els s.XV i XVI. A l'any 1441, Antoni Sala va vendre a la Seu quatre vidrieres per la capella de Sant Guillem a raó de 8 s. la peça²⁵. A 1463, cal suposar que el mateix Antoni Sala aconseguia el permís per a la recollida d'*herba sosa* en Els Malgrats²⁶. Al 1473, el vidrier Antoni Sala va vendre tres arroves de vidre rodó i pintat a l'Obra de la Seu²⁷. A l'any 1516 tot indica que el seu forn es trobava en funcionament²⁸. A 1538 es té la darrera notícia, quan Geroni Cardona, giponer, i Barbara Borrassa varen vendre a Joan Danús, mercader, 5 L. censals que feia Jordi Barceló, vidrier, per cases i hort al Carrer del Olms en alou dels hereus d'Antoni Sala, vidrier, i Joana, sa muller. Per aquesta notícia, es sap que aquest darrer Antoni Sala atorgà testament l'any 1527²⁹.

²² BARCELÓ, M^a *La Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat* Institut d'Estudis Balearics - Palma de Mallorca, 1988, p. 251.

²³ QUADRADO, J. Mª *Informacions judicials sobre'ls adictes a La Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca e penas de cos e d'haver a ells imposadas apres la reducció de 1523*. Estampa de'n Felip Guasp - Palma de Mallorca, 1896, pp. 63 i 68.

²⁴ CANYELLES, A. "Tall per una armada de corsari 1449" in *B.S.A.L.* t.XXIV nº614 (1932), p.17

²⁵ PIFERRER, P., QUADRADO, J.Mª *Islas Baleares* Ediciones de Ayer - Palma de Mallorca, 1969, pp. 352 i 422.

²⁶ ROSSELLÓ VAQUER, R., BOVER PUJOL, J. *Historia d'Andratx. Segle XV*. Ciutat de Mallorca, 1979. p.108.

²⁷ PIFERRER, QUADRADO Op. Cit. p. 352.

²⁸ A.H. - E.U. 27 - f. 251: Concesió de hun diner de ayuda fet per los Mgs. Jurats a n'Anthoni Costa, cirugia, per hum hort te la parroquia de Sant Miguel prop de forns del vidre den Sala, e axo a pregas del Hon. Mn. Joan Garcia, mercader de Mallorca.

²⁹ ROSSELLÓ LLITERAS, J. *Els pergamins de l'Arxiu Parroquial de Santa Creu /I*. Consell Insular de Mallorca - Palma de Mallorca, 1989, p. 266: Document 579.

Totes aquestes dades, pot ésser no coincidesquin amb la instal·lació en estudi, però permeten suposar que part dels restes conservats corresponguin als obradors d'època medieval. Les primeres notícies documentals segures sobre l'emplaçament d'un forn de vidre en aquesta illeta són del darrer quart del s.XVI. A 1.573 es data una casa que confrontava amb el Forn de Vidre i a 1591, dita instal·lació adquirí prou importància com per donar nom l'actual Carrer de la Missió³⁰. De totes maneres, és a l'Estim de 1576 on es troba una millor descripció documental. Segons José Ramis de Ayreflor es trobava a la illeta 186, anomenada de *Llorenç Ferrer, vidrier*. Les seves propietats eren una botiga tasada en 75 L. més la casa principal i forn de vidre amb una valoració de 325 L.³¹ Les dades que ofereix el cadastre de 1580 donen a entendre que el forn de vidre havia entrat en decadència:

"Llorens Ferrer, vidrier, per botiga en or — 109 LXXX L. i mes per casa i forn de vidre, en or — 109 XXV L. i a 25 juliol de 1584, de mobles — XX L."³²

Quaranta anys més tard, a 1625, part d'aquestes propietats havia canviat de mans, ja que a les cases i botigues que foren de Llorenç Ferrer estaven en mans d'Anna Stelrich, sense referència a cap forns de vidre³³.

Segons la representació d'aquesta illeta que apareix en el plànol del canonge Garau, de 1644, (Fot.3) res indica l'existència d'una instal·lació d'aquesta naturalesa. Contràriament al gran fumeral dibuixat en aquest plànol a la casa de la cantonada el Carrer Savellà i Carrer Fiol (Fot.4) o el possible fumeral de l'indret del forn de vidre de la vda. Soberats (Fot.5), les cases que apareixen en aquesta illeta responen a la tipologia general de Ciutat, sense cap element diferenciador. Les construccions es troben aferrades al Carrer Burgos i Costa de Can Perpinyà, mentres que tota la part del Carrer de la Missió i Costa de Can Muntaner són horts. Tan sols un portal forà a la paret que tanca el horts a la part de la Costa de Can Muntaner suposa un cert element original. De fet, en el cadastre de 1685 no es cita en aquesta illeta cap instal·lació manufacturera, sinó que es parla d'un rentadors i triquet, així com d'un calderer³⁴.

Entre 1685 i 1700, es tornà posar en funcionament el forn de vidre, tota vegada que en aquest darrer any es té documentat el *Forn de vidre de Mn. Pastor*, instal·lació que 1808 ja no existia, tota vegada que hi ha documentades.

³⁰ ZAFORTEZA MUSOLES Op. Cit. T. III, p. 334.

³¹ RAMIS DE AYREFLOR I SUREDA, J. "Catastro de la Ciudad de Mallorca (1576)" in B.S.A.L. T. XV, nº412-417 (1914), p. 185.

³² A.R.M. - Diputació 1.262, f. 102v.

³³ A.R.M. - Diputació 1.264, f. 103:

"Sra. Anna Stelrich, donzella, per cases y botigues contiguas or 109 que foren de Llorens Ferrer, vedrier, y un altre y resta de son conte en Lib. B1 compres 25 L."

³⁴ A.R.M. - Diputació 1.253, f. CII-CIIv.

"unas casas y huerto, sitios en esta ciudad de Palma y parroquia de San Miquel, en la calle antiguamente llamada del Forn de Vidre, y ahora es la traviesa que desde la calle nueva del Carmen va a la dels Holms"³⁵.

EL VIDRE MEDIEVAL A MALLORCA

La primera notícia sobre vidriers a Mallorca és de 1327 i parla dels germans Bernat i Guillem Roig, fabricants de vidre a Calvià:

"Dissabte a 5 desembre any M CCC XXVII los Srs. Produradors Reals, so es en Miquel Rotllan e en Pere Roig veneren a Bernat Roig e a Guillem Roig, frares e vidriers que fan vidre a la parroquia de Calvia, so es a saber 16 corteras de forment a raho de II lliures 6 diners los quals prometen pagar dessa la festa de Pascha primer vinent"³⁶.

La fabricació de vidre a Calvià no ha d'estranyar donat l'abundant llenya dels seus boscos, que també fou utilitzada pels gerrers³⁷.

Curiosament, a 1330, Jaume III prohibia la fabricació de sabó i vidre pel gran consum de llenya que suposaven ambdues manufactures³⁸. No sols s'ha de tenir en compte aquest fet, sinó que, implícitament, també hi havia una certa prevenció a la instal·lació de forns de vidre a recintes urbans per la por als incendis que d'ells es podien derivar³⁹.

Tot i això, no es pot perdre de vista que, a la primera mitat del s.XIV, es donà una gran empena a la construcció d'edificis religiosos que, de natura, havien d'anar decorats amb vidrieres. A 1325, el sienés Matteo di Giovanni, pintor de vidrieres, es comprometia a frabricar-ne pel presbiteri de l'esglèsia de St. Domingo⁴⁰. Lògicament, és la Seu la que més dades aporta, tota vegada

³⁵ ZAFORTEZA MUSOLES Op. Cit. Tom III, pp. 333-334.

³⁶ Monastir de La Real - Biblioteca Balear: Miscelanea del Paborde Jaume I, 442.

CAMPANER y FUERTES, A. *Cronicon Maioricense* Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1984, p.134.

[ALDEGUER GORDIOLA, D] *Arte del vidrio en Mallorca* p. 11.

³⁷ BERARD, G. D. *Viaje de las Villas de Mallorca (1789)* Luis Ripoll, Editor/Ajuntament de Palma de Mallorca - Palma de Mallorca, 1983, p.11.

³⁸ SANXO, P.A. "*Antiehs privilegis y franqueses del Regne: Regnat de Jaume II, 1330-1332*" in *B.S.A.L.* Tom XI, n°302 (1905), p.33: "Cum jam in Maioricis de lignis ad comburendum et ad vsum gentium esse incipiat carestia, et maior esse speretur; proterea volumus et uobis mandamus, ad vitandam inutilem consumptionem illorum, ut nullus in insula Maioricarum vitrum vel sabonum facere presuma inhibeatis genrealiter et faciatis prohiberi expresse, contrafacientibus penam quam imponendam videritis imponenda".

³⁹ AINAUD DE LASARTE Op. Cit. p.345.

RUÍZ ALCÓN, M^o. T "*Vidrio y cristal*" in BONET CORREA, A. (Coord.) *Historia de las Artes Aplicadas e Industriales en España*. Manuales de Arte Cátedra. Madrid, 1982, p. 474: A un edicte de 1324, s'ordenava que els forns de vidre de Barcelona es localitzassin fora de la ciutat pels perills que implicaven.

⁴⁰ LLOMPART, G. *La pintura medieval mallorquina* /IV, Luis Ripoll, Editar. Col. Eura - Palma de Mallorca, 1980. Document 204, p.116.

que, a l'any 1327, pràcticament s'havia acabat la Capella Reial, les capelles absidals i la primera volta⁴¹. A 1328, s'encomanava al mateix Matteo di Giovanni la construcció de les vidrieres de la Capella de La Trinitat⁴², que es varen muntar entre aquest any i 1330⁴³.

Les obres catedralícies sembla que sofrien una ralentització arran de la reincorporació de Mallorca a la Corona d'Aragó⁴⁴. Amb tot, és el moment de treball d'un dels mestres vidriers més ben coneguts d'aquest període: Francesc Sacoma o Comes que, entre 1349 i 1366, treballà tant a Mallorca com a Barcelona⁴⁵. L'impuls d'aquestes obres determinà que els mestres vidriers mallorquins, o que treballaven a Mallorca, aviat fossin reclamats a altres indrets. A més del treball de Francesc Comes a Sta. Maria del Pi de Barcelona, consta que a 1375 es pagà a Ramon Gilabert, mestre de vidrieres de Mallorca, per una obra destinada a la Seu de Girona⁴⁶.

Com es veu, el treball amb vidre pla és evident i se l'ha de suposar d'una certa qualitat, atenent a què era sol·licitat fora de l'illa. Emperò res indica que fos fabricat a Mallorca; de fet, totes les notícies disponibles estan relacionades amb pintors de vidrieres, no amb fabricants de vidre. S'ha de suposar, vista la prohibició esmentada, que el vidre pla seria de fabricació forana i que, a Mallorca, sols es realitzarien les operacions imprescindibles per a la seva funcionalitat. Per aquesta raó, la petició feta a Pere IV per Guillem Barceló a 1347 cal interpretar-la en el sentit de oferir la fabricació de vidre destinat a aixovar. De fet, el propi Barceló així ho indicava al manifestar que el forn demanat havia d'esser

"aptum ad faciendum vitrum ac vasa seu vaxella aliaque artificia vitrea in eodem ad servitium in dicta civitate habitantium".

A tal efecte, el rei derogà parcialment l'orde esmentada de no construir forns de vidre a Mallorca. Si bé sols podia consumir quatre càrregues diàries de llenya comprada fora de l'illa. Aquesta és, pel moment, la primera notícia documental que parla amb seguretat d'una instal·lació productora a Ciutat. Tot i les restriccions dictades, la protesta dels jurats no trigà en donar-se⁴⁷.

Aquesta actitud canvià amb els anys. Així es té que a 1398, Nicolau Coloma obtengué llicència dels jurats per fabricar vidre amb caràcter d'exclusiva, però obligant-se a abaratar els preus a què es venia. Per la crida que es va fer en aquest any, es sap que dit vidrier residia prop del Pes de la Palla, on el forn venia funcionant possiblement des de 1395⁴⁸, i que la seva

⁴¹ DURLIAT, M. *L'Art en el Regne de Mallorca* Ed. Moll - Mallorca, 1989 pp.128-129.
COLL TOMAS, B. *Catedral de Mallorca* - Palma de Mallorca, 1977, p.16.

⁴² CAMPANER, A. *Cronicon Maioricense*, p.135.

⁴³ LLOMPART Op. Cit. p.117: Document 205.

⁴⁴ DURLIAT OP. Cit. p.136-137

⁴⁵ LLOMPART Op. Cit. p.117-119: Documents 206 i 207.

⁴⁶ LLOMPART Op. Cit. p. 59, Document 85.

⁴⁷ AGUILO, E.K. "Industrias mallorquinas: Fabricas ed cinabrio y de vidrio" in *B.S.A.L.* n°3, 1890, p.319.

⁴⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico / IV* - Ayuntamiento de Palma, 1989. pp.185-186

producció era de tasses, tassons i barrals, oferint vendre'ls aproximadament a un 50% menys del que es venien abans. Un detall curiós d'aquesta crida rau en què es preveia que la producció podia ésser per propi ús, però no per "revendre o traure fora de la terra"⁴⁹. Segons Gudiol Ricard, aquest monopoli havia acabat a 1417, ja que es citen altres dos vidriers a Mallorca: Joan i Guillem, aquest darrer establert a Vic⁵⁰. Curiosament, en aquest any hi torna haver-hi una empena a les vidrieres de La Seu, tota vegada que foren muntades les de la Capella de Sant Pere i, a partir d'aquest moment, es van fabricant les d'altres indrets de l'edifici⁵¹.

A 1453⁵², es troba un llistat de preus de venda que, indirectament, aporta algunes notícies importants sobre l'estructura productiva. Per l'encapçalament, es sap que s'havien comesos abusos per l'alça dels preus provocada per "los vidriers venedors dels vexells de vidre e senyors de aquell". La figura dels senyors del vidre s'ha de considerar com a la presència d'un detentador dels medis, intal·lació i capital necessaris per a la producció, fet que concorda amb el model d'altres activitats productives d'aquest segle en les que tenen ben documentats les figures de *senyor del tint*, *senyor de la gerreria*, *senyor del drap*,...⁵³. Segons aquesta font, es sap que es venien:

- tassons de vidre ros o comú de forma major
- tassons de vidre ros o comú de forma menor
- brocal comuns
- copes amb peu alt
- orinals
- orinal de vidre de ciricorn⁵⁴

⁴⁹ AGUILÓ, E.K. "Documento sobre la fabricación del vidrio en Mallorca" in B.S.A.L. n°3, 1889, p.88. PONS, A. *Libre del Mostassaf de Mallorca* C.S.I.C. / Escuela de Estudios Medievales - Mallorca, 1949, p.289-290.

⁵⁰ GUDIOL RICART, J., ARTIÑANO, P.M. de Vidre. *Resum d'Història del Vidre. Catàleg de la Col·lecció Alfons Macaya* - Barcelona, 1935 p.60.

⁵¹ PIFERRER / QUADRADO Op. Cit. pp. 419-425.

⁵² MIR, J. "Tarifa impuesta a los vendedores de objetos de cristal" in B.S.A.L. n°3, 1889, p.141.

⁵³ BERNAT i ROCA "Els "III mesters de la llana"... / II, f.470-481.

⁵⁴ Segons Sanchis Guarnier (Op. Cit. p.15), el *ciricorn* o *salicorn* és una planta de l'espècie *Salsola Soda*, de la que s'obtenia el carbonat sòdic fonamental per a la fabricació de vidre. Ho confirma: LA GASCA, M. *Memoria sobre las Plantas Barrileras de España*. En la Imprenta Real - Madrid, 1817. pp.28-31.

D'altra banda, FONT QUER, P. *Plantas medicinales. El Discórides renovado*, Ed. Labor S.A. - Barcelona, 1988, identifica el *salicorn* amb la *Salicornia Europea*, altra herba de la família de les *Quenopodiàcees*, les cendres de la qual també serveixen per a la fabricació de sabons i vidre. El *salicorn* dona lloc a vidres sòdics més maleables en contrapartida al vidre potàsic. El vidre de sosa/calç fou típic del Mediterrani, ja que no s'havia trencat la producció d'herbes salades, mentres que al N. dels Alps es va fer vidre de potasi/calç per la impossibilitat de disposar d'altres matèries primeres (GONZALEZ PEÑA Op. Cit. pp.30-31).

Segons AINAUD DE LASARTE (*Ceràmica y vidrio. Ars Hispaniae / 10* Ed. Plus Ultra - Madrid, 1952 p.342) la producció de vidre a Barcelona es distribuïa en tres qualitats: la fabricada amb herba sosa o més comú, el vidre de *silicorn de talla de Barcelona* de qualitat mitjancera i el més bo fabricant amb pedra sanguínea i tartrats obtesos a partir del vi.

- copes petites
- llànties
- setrills petits
- setrills majors
- salers
- ampolles comunes primes
- castanyes comunes primes
- vaixells grossos
- vaixells dobles
- brocals de vidre
- brocals de ciricorn de talla de Barcelona
- copes amb peu de canó de vidre de ciricorn
- copes poquetes de vidre de ciricorn

D'aquest llistat es pot deduir una sèrie de trets importants. En primer lloc, sembla que la major part dels productes de venda devien d'esser de manufactura illenca, ja que sols es cita per oposició l'*obra de Barcelona* amb especials característiques. D'altra banda, denota, d'alguna manera, canvis substancials en les formes i sistemes de producció de 1398. Mentres que en la manufactura que sembla local predomina el vidre ros o comú (melat?) més impur i fràgil, l'*obra de Barcelona*, encara que seguint dins l'esquema del vidre sòdic, ja evidencia una producció més acurada amb la introducció del *ciricorn* en contraposició a l'autòctona. D'altra banda, es nota una gran diversificació de les formes. Aquestes tenien bona part dels seus orígens en peces de fusta, ceràmica o metall. De fet, dins l'escala dels valors dels aixovars, el vidre competia, encara en aquesta època, amb l'aixovar de metall i sols algunes peces de ceràmica es trobaven al seu nivell. Segurament, tant en aquesta característica com al deficitari mercat s'han de cercar les alces abusives de preus a les què feien referència els jurats. Aquesta conjuntura es va mantenir fins gairebé finals de segle, ja que per una ordinació del mostassaf es prohibia taxativament la compra directa a vaixells, fet que indueix a suposar un cert grau de contraban⁵⁵.

Del llistat de 1398 al de 1453 hi ha substancials diferències. En el primer sols es troben les formes tassa, tassó i barral; en el segon, són el tassó, el brocal, la copa, la llàntia, l'orinal, el setrill, el saler, l'ampolla, la castanya i el vaixell.

En bona part, s'han de relacionar aquestes modificacions amb la forta empena de la vidriera de Murano. L'any 1204. Enric Dandolo conquerí Constantinopla i a partir llavors s'introduïren peces i modificacions tècniques a la vidrieria veneciana. En compliment d'una resolució del Gran Consell de Venècia, tots els forns de vidre que estaven establits en el Bisbat de Rialto

⁵⁵ PONS Op. Cit. p.126.

foren traslladats a l'illa de Murano a 1291. Aquesta concentració provocà una supra-especialització i un gran sometiment dels artesans envers tant dels propietaris de les instal·lacions com dels mercaders, arribant a penar-se amb la mort els fugitius i els que revelassin els secrets de fabricació⁵⁶.

Consten contactes comercials molt primerencs de Mallorca amb Venècia i entre els productes mercadejats hi havia una important quantitat de vidre⁵⁷. D'altra banda, no es pot oblidar la característica de *precios* d'aquest producte, de tal manera que el va fer addient per a la joieria i reliquiari⁵⁸. Aquest fet provoca, juntament amb la seva fragilitat inherent, que la major part dels exemplars de vidre medieval conservats es trobin en els tresors de les esglésies. Disortadament, la manca d'estudis puntuals sobre tals objectes no permet destriar quins són de producció illenca i quins són forans⁵⁹. Segons Sanchis Guarner no existeixen, a Mallorca, exemplars de vidres medievals atribuïbles a la manufactura local. A Barcelona es conserva una gerra de procedència mallorquina, però no hi ha cap seguretat de què fos fabricada a l'illa⁶⁰. El cert i segur és que a la segona mitat del s.XV també es donaren importants avenços en els sistemes de producció i en les formes. En aquest aspecte, és sumament rellevant la notícia de què a 1463, es concedia llicència a Antoni Sala, vidrier de Ciutat de Mallorca, per tallar *herba de sosa* per fer vidre en Els Malgrats a canvi de pagar un cens anual de 5s. confirmant-li després aquesta llicència per deu anys més⁶¹.

Es pot parlar d'una producció de certa envergadura encara que en mans d'un curt nombre d'artesans: a 1478 se'n comptabilitzen cinc⁶², a 1483 són quatre⁶³ i només tres a 1512⁶⁴. Com adictes a La Germania se'n detecten sis⁶⁵. Entre ells, persones tan destacades com Mestre Jaume Berenguer que vivia a l'illa del Carme i del que es sap que era:

"Molt affectat y agermanat, sermonador i trobador de profecias, y aplegava gent para fet sermons per la ciutat afavorint la germania, a stat tost temps reclus en la ciutat, pertinax. Present. XV s."

⁵⁶ REULEAUX, F. *Los Grandes Inventos / IV* Gras i Cia. Editores - Madrid, 1889, pp.559-600. CLEIN, D./LLOYD, W. [ED.] *The History of Glass* Thames and Hudson-London, 1977, pp.67-70

⁵⁷ GUAL CAMARENA, M. *Vocabulario del Comercio Medieval* Ed. El Albir - Barcelona, 1976, pp.454-455.

⁵⁸ AINAUD DE LASARTE Op. Cit. p.345.

⁵⁹ MIRALLES SBERT, J. *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca. Monumenta Maioricensia*. Cura et Studio Diocesis Maioricensis. Vol. I - Palma de Mallorca, 1961. p.11.

⁶⁰ SANCHIS GUARNER Op. Cit. p.6.

⁶¹ ROSSELLO VAQUER, R. / BOVER PUJOL, J. *Historia d'Andratx. Segle XV*. Ciutat de Mallorca, 1979. p.108.

⁶² BARCELO, M^e. *La Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports / Institut d'Estudis Balearics - Palma de Mallorca, 1988. p.165.

⁶³ BARCELO, M^e. Op. Cit. p.169.

⁶⁴ BARCELO, M^e. Op. Cit. p.172 .

⁶⁵ QUADRADO, J.M^e Op. Cit n^o806, 807, 809, 810 i 811, p.63; i n^o887, p.68.

Segurament aquest escàs nombre és la causa de què, a Mallorca, els vidriers no s'organitzassin corporativament quan es tenen referències de què a altres ho estaven des de principis del s.XV⁶⁶.

Tot fa suposar que els obradors s'estructuraven d'esquena a qualsevol organització corporativa. Pel que sembla, estaren dirigits per un mestre vidrier i una sèrie d'operaris més o manco especialitzats i, segurament, esclaus. En conjunt, és un tipus d'obrador en el què es dona l'associació d'un inversor de capital, el *senyor del vidre* ja vist, amb un soci "industrial", tot seguint el model de les saboneries, per exemple, un dels oficis també mancats d'organització⁶⁷.

EL FORN DE VIDRE DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

Un bon exemple de l'organització dels forns de vidre a Mallorca es té en la creació d'un obrador d'aquest tipus a Santa Maria del Camí, a partir de l'associació entre un cavaller i un pintor⁶⁸. Dins del conjunt de les produccions artesanals, el col·lectiu dels vidriers sempre fou molt especial. Des de la seva submissió a obres eclesiàstiques a la veritable esclavatge dels obrers de Murano hi ha multitud de dependències.

A Mallorca es pot parlar d'un cas clar d'aquest fet amb el forn de vidre, obert a 1541 en terres senyorialment d'Alfons de Torrella. Per un document notarial de 1540, es sap que es formà una societat entre el pintor Mateu Gallard⁶⁹ i Alonso de Torrella, pel qual el cavaller donaria al pintor casa i forn, no començant l'arrendament fins que s'obràs⁷⁰. El cavaller també

⁶⁶ RUIZ ALCON, M^a.T. Op. Cit. p.473.

⁶⁷ BERNAT i ROCA, M. "La manufactura el sabó. Nòtules pel seu estudi" in *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (s.XIII-XVI)* Palma de Mallorca, 21/23 de Novembre de 1991, pp.235-245.

⁶⁸ BESTARD MAS, A. "Vicisitudes de la Caballeria en los s.XV y XVII" in *B.S.A.L.* Tom 36, n^o828-829 (1978) pp.62-65.

⁶⁹ FURIO, A. *diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*. Dit pintor no apareix citat. L'únic artista que s'esmenta d'aquest llinatge és Gabriel Gallard, escultor del s.XVIII.

JUAN TOUS, J. "La pintura mallorquina" in MASCARO-PASARIUS, J. (Coord.) *Historia de Mallorca / IV* - Palma de Mallorca, p. 197. L'anomena, indicant que els hereus de la Casa Torrella conseven una Adoració sobre taula signada i datada a 1577. Es autor de la pedrela de la Passió del Museu Catedralici i es conserven obres seves fins 1573. A la seva mort, a 1581 estava realitzant treballs a la Capella de l'Assumpció de Montision.

⁷⁰ La participació de pintors en diversos negocis i companyies no era un fet extraordinari. Pel s.XV (Llompàrt, G. Op. Cit. / IV) cita bastants d'exemples. A 1403, el pintor Pere Marçol formava societat amb el col·lectors d'oli de Mallorca (p.187-188: Document 141). A 1466, Joan Guitart va vendre al pintor Miquel Alcañiz una quantitat de llenya pel tint del que era propietari (p.153-155: Documents 260, 261 i 263). A 1468, el pintor Antoni Pau Pereta i el mercader Joan Amigó reconeixien el deute a Gaspar Brondo, mercader, de dues peces de drap comprades per exportar (p.195: Document 333). Per acabar, a 1473, Nicolau Amich, pintor, i Pere Martí, peaire, adquieriren de Bernat Morató certa quantitat de llana per obrar en els seus domicilis.

s'obligava a treure un pou, ja començat dins la possessió, i oferia tota la llenya grossa i menuda necessària, però imposant que fos el pintor qui s'ocupàs de la tala, restringida només determinats arbres. A canvi, Mateu Gallard s'obligava a servir tot el vidre que hagués de menester el cavaller per la seva casa. Dissortadament, l'ànua mercé no s'expressa clarament, de tal manera que es difícil esbrinar quines foren les relacions reals de dependència.

El pintor, el mateix dia, signà contracte notarial amb dos vidriers: Mateu Llorenç i Antoni Mates. Dit contracte havia de durar tres anys i el pintor havia de donar casa i alimentació, establint-se que, en cas de no poder obrar, els vidriers haurien d'indemnitzar a Mateu Gallard, el qual correria amb les despeses corresponents si l'obratge es veia interromput per causa seva.

El forn començà a funcionar, ja que a l'any 1541 consta que el vidrier Francesc Malondra es llogà per dos anys per treballar-hi. D'altra banda, en el més de maig del mateix, s'hi compraren brocals, ampolles, castanyes, ampolletes, barrelets i tasses, partida que evidencia la diversitat de la producció i que confirma la seva empena, ja que en aquest mateix any consta que tenia quatre obralls o boques de gresol.

A la mort del cavaller, a 1542, es sap que dit forn estava llogat per sis anys a raó de 80 L. anuals, fet que denota amb claretat l'alt rendiment d'aquesta indústria.

EL VIDRE A MALLORCA EN ELS S.XVI I XVII

En el s. XVI, sembla que les instal·lacions per fer vidre augmentaren a Ciutat de Mallorca. Segons Zaforteza Musoles existiren forns als indrets del Carrer de La Mar, El Temple i el Carrer de la Vidrieria⁷¹. Aquest darrer rebé aquest nom ja a 1577 a causa d'un possible forn de vidre ubicat en ell. Resulta significatiu que dit forn no aparegui citat en l'Estim General de 1576, però també és digne de remarcar que aquesta és la única construcció de caracter clarament industrial que apareix representada en el plànol del canonge Garau de 1644 (Fot.4) als darrers de l'esglèsia de Santa Eulàlia. De fet, al cadastre de 1685, a l'anomenada "Illa de la Vidrieria a spalles de Santa Eulalia" s'hi domiciliava Geroni Subirats, vidrier⁷². Un altre forn de vidre, conegut també per a 1685, és el de la vda. Soberats, ubicat a l'Illa del Forn de Vidre Nou⁷³.

La resta de notícies sobre vidriers en els s.XVI i XVII són aïllades. A 1566, Sebastià Dangles, mestre vidrier, recomponia la gran rosassa part

⁷¹ ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico / III*, pp.332-333.

⁷² A.R.M. - Diputació 1254 - f.XXXXv-XXXXI.

⁷³ A.R.M. - Diputació 1253 - f.LXXXVI.

damunt la Capella Reial de la Seu i a 1599, Joan Jordà muntà la de la façana, cobrant per l'obra 9.000 rals de Castella⁷⁴. D'altra banda, està perfectament confirmat el treball d'esclaus en obradors de vidre, ja que a 1579, l'Inquisició jutjà el morisc Diego de Luna, esclau de Miquel Salvà, vidrier, per intentar fugir a Alger⁷⁵. A mans del Sant Ofici també hi va caure, a 1583, el venedor ambulat de vidre, Jeroni Taxell, natural de Falset⁷⁶.

S'ha de considerar que el s.XVI fou d'apogeu per a la vidrieria catalana, ja que el vidre esmaltat va gaudir de gran difusió entrant en competència amb el de Murano⁷⁷. Sembla que aquesta tècnica era oriental i es realitzava sobre peces de gran unitat tipològica. Sobre un fons verd quasi transparent es pintava amb pinzell lliure i en color blanc aucells, flors o puntillats que eren retocats de blau, groc o carmí. Al mateix temps, es produïen altres peces més tradicionals amb aplicacions de lacticini o decorats amb lòbuls, filets, cordons,... Segons Sachis Guarner⁷⁸, la producció mallorquina era pràcticament igual a la catalana, de tal manera que dos dels millors exemplars de vidres esmaltats (una fruiteria de la Col·lecció Homar dipositada al Palau de la Virreina de Barcelona i un gerro de la Col·lecció Macaya) són d'origen mallorquí.

Gudiol Ricart afirma que no encerta a trobar cap detall diferencial entre el vidre català i el mallorquí dels s.XVI i XVII, tot i que opina que els vidres de Mallorca són més elegants i de pasta més perfecta que els catalans, afirmant, fins i tot, que algunes de les millors peces conservades a Catalunya tendrien origen mallorquí⁷⁹.

Amb bona part, aquesta extensió de l'obratge del vidre es va deure al estudi sistemàtic i informacions que varen adquirir els catalans a partir de Murano. De fet, la situació política del Venecià a finals del s.XVI i principis del s.XVII afavorí l'arribada de venecians, alguns dels quals eren vidriers. Aquest fet no és propi sols de Catalunya, ja que a partir de 1570 es troben vidriers venecians treballant fins i tot a Dinamarca⁸⁰.

A 1605, el venecià Domingo Barruier presentava una suplicació als jurats i consell de Mallorca per produir i ensenyar.

⁷⁴ PÉREZ MARTÍNEZ, L. "Relación de Causa de Fe de la Inquisición de Mallorca (I)" in *Fontes Rerum Balearium*, n°1 (1977), p.261, n°10.

⁷⁵ PÉREZ MARTÍNEZ, Op. Cit. p.273, n°123.

⁷⁶ AINAUD DE LASARTE Op. Cit. pp.345-351.

DRAHOTORA, O. *El Arte del Vidrio en Europa* Ed. Lipsa - Madrid, 1990 pp.33-62.

⁷⁷ SANCHIS GUARNER Op. Cit. pp.8-10.

⁷⁸ GUDIOL RICART, *J Els vidres catalans* - Barcelona, 1936. p.66.

GUDIOL RICART, J. / ARTIÑANO, P.M. de *Vidre. Resum de la Història del vidre. Catàleg de la col·lecció Alfons Macaya*. - Barcelona, 1935 pp.60-61

⁸⁰ CIPOLLA, C.M.^e [Ed] *Historia Económica de Europa (2). s.XVI y XVII* Ed. Ariel - Barcelona, 1987 p.173.

"(l')art de fer taças, beuradores e tota specia de vidre, del cristal, lo quall cristal ha fet dit Barruier de aygua de font, lo qual art y industria lo ha enseyat y manifestat als fills y naturals del dit Regne de Mallorca".

Aquesta producció, que segons el peticionari ja estava fent, permetria a l'Illa no haver d'importar vidre ni de Venècia ni d'altra part. Pel que sembla, aquest vidrier era a Mallorca a causa d'un desterrament i el fet de mostrar els seus secrets als mallorquins l'impedia tornar a Venècia, per la qual cosa, demanava franqueses als jurats⁸¹. Aquests no arribaren a conclusió alguna sobre cap de les dues demandes que els adreçà, emperò consta clarament que en el mateix any treballava a Ciutat de Mallorca un tal Domingo Venecià, vidrier⁸², que segurament es tracta del mateix.

És, tal volta, l'obra d'aquest exilat la que provocaria els canvis substancials en la producció illenca que detectà Gudiol pels s.XVI i XVII. Emperò la manca d'estudis sobre les possibles peces conservades a col·leccions i museus, de les quals no es té ni un mínim inventari, no permet extreure cap conclusió al respecte.

L'INCENDI DEL FORN DE VIDRE DE LA VDA. SOBERATS

A 1682, tengué lloc a Ciutat de Mallorca l'incendi més espectacular que hagi deixat memòria en la seva història. S'ha de tenir en compte que el servei de bombers no existí fins pràcticament el s.XIX, deixant en mans de la població el control i extinció d'aquestes eventualitats.

De totes maneres, sempre existia el risc de què els incendis no fossin controlables i posassin en perill tota la ciutat. Per aquest motiu, s'establiren mesures extraordinàries per tal de què certs col·lectius de menestrals especialitzats poguessin actuar en aquests casos. A Barcelona, València i Ciutat de Mallorca els encarregats de tenir-ne cura eren els picapedrers. A les *Constitucions* d'aquests Ofici de 1506 s'ordenava:

"Item, com s'esdevenga algunes vegades metres fochs en les cases de la Ciutat, y per apagar aquell es molt necessari posar hi homens destres per scalar les cases y muntar per los lochs perilosos de aquelles, per ço precehint deliberacio feta per los dits sobreposats y prohombres del dit Ofici de Picapedrers, aquells se oferan cascun any donar y nomenar deu persones del dit Ofici, destres y dipostes, les quals ocorrent lo cars de foch en alguna casa de la dita ciutat, treballaran per lur poder de apagar dit foch, axi com se acostuma en

⁸¹ FAJARNES, E. "Sobre invenciones industriales antiguas en Mallorca: XIV. Fabricació de cristall de Venècia per Domingo Baurrier (1605)" in *B.S.A.L.* Tom VI, nº188 (1895) p.191.

⁸² ROSSELLO LLITERAS Op. Cit. / 2 p.419: Document 910. Actua de testimoni en unes actes d'esponsalici.

Barcelona y Valencia, y que per causa de dit servey y treball que tenguen los officials de dit Offici de Picapedrers, de poder portar segurament, sense tema de algun official, les armes dels membres principals de lurs persones per defensio de aquelles"⁸³.

La notícia de l'incendi apareix al *Noticiari de Cristòfol Seguí i Llabrés*⁸⁴. Matias Mut⁸⁵ i Guillem Terrassa⁸⁷. De tots ells, la descripció més interessant és la donada per Seguí, que té l'avantatge de què en fou testimoni presencial.

Disortadament, l'espectacularitat del fet provocà que alguns aspectes, que en el present serien de força interès, s'obviassin envers les mesures per extingir el foc. Pel que sembla, a 1682, el forn era relativament nou. No apareix citat a l'Estim de 1576 i en el plànol del canonge Garau (1644), tot i que la illeta on s'ubicava hi ha una construcció especialment alta, no hi cap indicatiu clar de què es pugui tractar d'aquesta instal·lació (Fot.5).

L'incendi tengué lloc la nit del dissabte 5 de desembre a causa de l'enorme quantitat de llenya i brancam de pi que hi havia emmagatzemat⁸⁸. Tot indica que el focus de l'incendi fou el corral i sembla no afectà especialment els forns⁸⁹. Les primeres mesures no pogueren evitar l'empenta de les flames i aviat començaren a tocar les campanes de Sant Miquel i del convent del Sant Esperit. L'aglomeració de la gent que acudia a veure l'espectacle, així com la intensa calor, impedièn poder-hi tirar ni aigua ni terra. Les flames arribaren a sobresortir entre 6 o 7 metres per damunt la murada. Acudiren les autoritats, que veren immediatament el perill de què el foc s'extengués a la resta de cases de la illeta i a altres indrets. Per aquest motiu, s'ordenà desallotjar-les per començar el seu enderrocament i, com diu Seguí:

jo puch fer fe per trobar.me present y comesaren buydar tot lo que en dites cases hi havia ço es caxes, llits, talesos de tixador y tot lo que se puga pensar han hont eran mes de quatre mil homens qui tots treballavan"⁹⁰.

A més d'aquestes mesures immediates de caire material, se n'adoptaren altres de caire espiritual. S'exposà el Santíssim a Sant Antoni de Pàdua, al Sant Esperit i a la Mercè. Un frare d'aquest darrer convent exorcitzà les

⁸³ SANXO, P.A. "Constituciones del Gremio de Albañiles (20 agosto de 1506)" in B.S.A.L. Tom IV, nº153 (1892), p.312.

⁸⁴ SIMO, C. *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)* Societat Arqueològica Lul·liana - Palma de Mallorca, 1990 pp.102-106. L'original es troba a A.R.M. - A.H. 3.691 i fou publicat per: MUNTANER BUJOSA, J. "Dos noticiarios desconocidos" in B.S.A.L. Tom XXX (1951) pp.579-584.

⁸⁵ CAMPANER Op. Cit. p.XV.

⁸⁶ Loc. Cit.

SIMO Op. Cit. pp. 117-121

⁸⁷ CAMPANER Op. Cit. p.XIX

⁸⁸ Segon Seguí, s'hi trobava dipositat entre 5.000 i 8.000 quintars de llenya.

⁸⁹ MUNTANER Op. Cit. p.595: "...en lo corral de dit forn ha hont estava el foc"

⁹⁰ MUNTANER Op. Cit. p.595.

flames. Els pares de la companyia de Jesús portaren una relíquia de Sant Francesc Xavier i la parròquia de Sant Miquel hi dugué el Santíssim.

Al fallar totes aquestes mesures, el virrei ordenà que, en pena de vida, tots els fusters i picapedrers de Ciutat hi acudissin. Començaren a enderrocar les cases veïnades, mentres tiraven aigua, terra i les teules sobre les flames. El treball era tan perillós que hi hagué molts de nafrats i des de diversos indrets dugueren l'Extremaunció.

Des d'allà on es podia, es duia l'aigua, especialment dels abeuradors de la Porta Pintada Nova, que eren a unes 2.000 passes lluny. Amb tot, el foc no es podia controlar i es decidí rompre la Sèquia de la Ciutat, de tal manera que la força de l'aigua i les teules aconseguiren sofocar el foc⁹¹. Els jurats ordenaren portar senalles, cànecs, aixades i gerres, manant tirar aigua i terra per unes escales situades a les parets mitjeres del forn. Cap a mitjanit, el foc estava controlat, però no fou fins dia 7, el dilluns següent, que es donà per extingit, cantant-se un Te Deum.

Pel que sembla, l'incendi no afectà instal·lacions essencials. Apareix perfectament documentat en el cadastre de 1685 amb una valoració de 600L. La pròpia illeta on s'ubicava rebia el nom de "Illa del Forn de Vidre Nou"⁹² i cal entendre que tal denominació es refereix a l'edifici i no a la infraestructura de l'obra, o a la contraposició amb un "Forn de Vidre Vell", tal volta el de la Costa de Can Burgos. De fet, la importància del Forn de la Vda. Soberats dins el nomenclàtor urbà fou semblant a aquest, ja que cap a principis del s.XIX encara en conserva el topònim de Carreró del Forn de Vidre "qui desde el carrer den Camaró, va al del Matadero, olim dels Bobiams, o de la Pols"⁹³.

⁸³ SANXO, P.A. "Constituciones del Gremio de Albañiles (20 agosto de 1506)" in B.S.A.L. Tom IV, nº153 (1892), p.312.

⁹¹ MUNTANER Op. Cit. p.595. Segons la transcripció d'aquest autor, era la casa del corralet guixer [sic], il·localitzable amb aquestes dades.

⁹² A.R.M. - Diputació 1253 - f.LXXXVI.

⁹³ ZAFORTEZA MUSOLES Op. Cit. Tom III, p. 333.